

Sygn. akt V CSK 401/17

WYROK W IMIENIU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ

Dnia 27 lipca 2018 r.

Sąd Najwyższy w składzie:

SSN Agnieszka Piotrowska (przewodniczący)

SSN Anna Owczarek (sprawozdawca)

SSN Karol Weitz

w sprawie z powództwa Skarbu Państwa - Wojewody (...)

przeciwko M. P.

o zapłatę,

po rozpoznaniu na posiedzeniu niejawnym

w Izbie Cywilnej w dniu 27 lipca 2018 r.,

skargi kasacyjnej pozwanego

od wyroku Sądu Apelacyjnego w (...)

z dnia 7 marca 2017 r., sygn. akt I ACa (...),

1) oddała skargę kasacyjną,

**2) oddała wniosek Skarbu Państwa-Prokuraturii Generalnej
Rzeczypospolitej Polskiej o zasądzenie kosztów postępowania
kasacyjnego.**

UZASADNIENIE

Skarb Państwa reprezentowany przez Wojewodę (...) wniósł o zasądzenie od M. P. kwoty 76 692,34 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 16 grudnia 2014 r. tytułem zwrotu nienależnego świadczenia, uzyskanego w wyniku spełnienia zobowiązania wynikającego z prawomocnego orzeczenia sądowego.

Sąd Okręgowy w C. nakazem zapłaty z dnia 29 maja 2015 r., wydanym w postępowaniu upominawczym uwzględnił powództwo. Wyrok Sądu Okręgowego w C. z dnia 14 czerwca 2016 r., oddalający powództwo, został zmieniony reformatoryjnym wyrokiem Sądu Apelacyjnego w (...) z dnia 7 marca 2017 r., którym uwzględniono powództwo w całości, nie obciążono pozwanego kosztami postępowania w obu instancjach.

Podstawa faktyczna rozstrzygnięć Sądów obu instancji była tożsama. Ustalono, że pozwany jest młodszym bratem T. R., który od października 1956 r., w następstwie omyłki personelu Izby Porodowej w K., był wychowywany w rodzinie R., której biologiczny syn był wychowywany w rodzinie P. Fakt zamiany został ujawniony, kiedy chłopcy byli w wieku około 15-16 lat. W 2009 r. przeprowadzono badania DNA potwierdzające brak pokrewieństwa. Członkowie rodziny P. wystąpili z roszczeniami majątkowymi przeciwko Skarbowi Państwa - Wojewodzie (...) dochodząc zasądzenia zadośćuczynienia za krzywdy moralne. Ostatecznie Sąd Apelacyjny w (...) wyrokiem z dnia 17 kwietnia 2013 r. (sygn. akt I A Ca [...] /13) zmienił wyrok Sądu Okręgowego w K. z dnia 21 listopada 2012 r. (sygn. akt II C [...] /12) w części poprzez obniżenie zasądzonych kwot na rzecz I. P. (matki T. R.) do 200 000 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 2 grudnia 2009 r., na rzecz M. P. do 50 000 zł z ustawowymi odsetkami od dnia 2 grudnia 2009 r. i oddalił apelację pozwanego w dalszym zakresie. Sąd Najwyższy wyrokiem z dnia 18 czerwca 2014 r. (V CSK [...] /13), uwzględniając skargę kasacyjną pozwanego, uchylił powyższy wyrok i zmienił wyrok Sądu Okręgowego w K. z dnia 21 listopada 2012 r. w ten sposób, że oddalił powództwo w dalszej części. Sąd Najwyższy stwierdził, że dokonanie zamiany noworodków w placówce służby zdrowia było jednorazowym czynem bezprawnym, a trwałe skutki naruszenia nie są tożsame z trwałym naruszaniem dóbr osobistych. Z tych względów dla oceny skutków czynu

niedozwolonego popełnionego przed dniem 28 grudnia 1996 r. nie ma zastosowania art. 448 k.c. w obowiązującym brzmieniu.

Skarb Państwa - Wojewoda (...) spełnił zobowiązanie pieniężne wynikające z orzeczenia Sądu Apelacyjnego w (...) z dnia 17 kwietnia 2013 r. uiszczając na rzecz M. P., na rachunek bankowy kancelarii adwokackiej jego pełnomocnika, w dniach 9 maja 2013 r. i 25 czerwca 2013 r. odpowiednio kwoty 71 975,34 zł oraz 4 717 zł. Pełnomocnik zatrzymał kwotę 24 292,34 zł tytułem wynagrodzenia, pozostałą kwotę przekazał mocodawcy. Ustalono, że powód przeznaczył część otrzymanych środków na utrzymanie córki studiującej na uczelni wyższej, kwotę 7 749 zł na honorarium adwokackie w związku z trwającym postępowaniem sądowym z powództwa T. R. o zapłatę kwoty 32 600,01 zł na podstawie umowy z dnia 20 lipca 2009 r. W chwili obecnej nie dysponuje środkami pieniężnymi uzyskanymi od Skarbu Państwa. Powód pismem z dnia 22 listopada 2014 r., doręczonym w dniu 1 grudnia 2014 r., wezwał pozwanego do zwrotu wypłaconej kwoty.

Sąd Okręgowy przyjął, że świadczenie Skarbu Państwa na rzecz M. P. po odpadnięciu podstawy prawnej w postaci prawomocnego wyroku stało się nienależne (art. 410 § 2 k.c.), ale spełnienie świadczenia czyniło zadość zasadom współżycia społecznego (art. 411 pkt 2 k.c.). Wskazał, że zobowiązanie Skarbu Państwa oceniane przez pryzmat słuszności i zasad współżycia społecznego nie zdezaktualizowało się ani nie wygasło, a do oddalenia powództwa doszło jedynie ze względu na brak podstawy prawnej. Zdaniem Sądu na skutek wadliwego postępowania służb medycznych zostały naruszone dobra osobiste pozwanego, stąd spełnione świadczenie stanowiło słuszną rekompensatę za wyrządzoną krzywdę. Podniósł ponadto, że nie została spełniona przesłanka wzbogacenia po stronie pozwanego, ponieważ uzyskaną korzyść zużył on w celu zaspokojenia ciężących na nim zobowiązań. Sąd nie znalazł podstaw do zastosowania art. 5 k.c., wskazując, że wyprzedza go art. 411 pkt 2 k.c. jako przepis szczególny.

Sąd Apelacyjny podzielił stanowisko, że odpadła istniejąca wcześniej podstawa prawna świadczenia umożliwiając żądanie jego zwrotu w oparciu o art. 410 § 1 i 2 w zw. z art. 405 k.c. Uznał, iż po stronie pozwanego istnieje wzbogacenie, gdyż nie zużył korzyści w sposób zwalniający od obowiązku zwrotu,

a na skutek otrzymania odpisu skargi kasacyjnej powinien liczyć się z obowiązkiem zwrotu. Podkreślił, że w przypadku odpadnięcia podstawy świadczenia w postaci uchylecia prawomocnego wyroku zasadą jest zwrot zasądzzonego świadczenia, a wyjątek od niej, przewidziany w art. 411 pkt 2 k.c., należy interpretować ściśle. Przyjęcie, że zasady współżycia społecznego mogą uzasadniać zatrzymanie bezpodstawnie zasądzzonego świadczenia prowadziłoby do odwrócenia zasady na rzecz wyjątku. Odpowiedzialności za szkodę niemajątkową nie przewidywały przepisy prawa, zwyczaj ani względy słuszności, zatem art. 411 pkt 2 k.c. nie ma zastosowania. Nie uzasadnia odwołania do niego twierdzenie powoda, że otrzymał świadczenie w dobrej wierze pozostając w przekonaniu, że jest należne jako zasądzone wyrokiem sądu, gdyż w takiej sytuacji jest każdy, kto uzyskał korzystne orzeczenie. Sąd podkreślił, że art. 5 k.c. nie może stać się podstawą żądania, bowiem pozwala jedynie na odstępnie od zastosowania normy prawa pozytywnego, a nie na zastąpienie jej klauzulą generalną. Nie zgodził się z oceną Sądu pierwszej instancji, że świadczenie miało charakter słuszny, gdyż powód nie spełnił go w celu zadośćuczynienia obowiązкови moralnemu ani wynagrodzenia krzywdy, tylko uniknięcia przymusowej realizacji wyroku. W ocenie Sądu nie ma również zastosowania art. 5 k.c. gdyż, jako przepis o charakterze szczególnym, wymaga wykazania szczególnych okoliczności faktycznych uzasadniających odejście od zasady, którą jest w tym przypadku zwrot bezpodstawnie uzyskanej korzyści. M. P. ich nie udowodnił, a jego argumenty pokrywają się z motywacją odnoszącą się do względów słuszności (art. 411 pkt 2 k.c.).

Pozwany wniósł skargę kasacyjną od powyższego wyroku w całości. Skarga, oparta na podstawie z art. 398³ § 1 k.p.c. zarzuca naruszenie: art. 411 pkt 2 k.c. poprzez błędną wykładnię polegającą na przyjęciu, że dla oceny, czy określone świadczenie czyni zadość zasadom współżycia społecznego znaczenie ma cel, jaki przyświecał świadczącemu w chwili jego spełniania, nieuzasadnione zawężenie tego przepisu jedynie do świadczeń alimentacyjnych oraz niezasadne przyjęcie, że sposób wydatkowania świadczenia może być okolicznością decydującą o zastosowaniu tej normy; art. 5 k.c. poprzez błędną wykładnię polegającą na przyjęciu, że okoliczności podlegające ocenie w świetle zasad współżycia społecznego i same zasady współżycia społecznego z art. 5 k.c. powinny być

odmienne od zasad ocenianych w świetle art. 411 pkt 2 k.c., niewłaściwe zastosowanie polegające na „doszukiwaniu się” w nim podstawy spełnienia świadczenia, z pominięciem możliwości jego zastosowania jako alternatywnej w stosunku do art. 411 pkt 2 k.c. podstawy oddalenia powództwa; art. 410 k.c. poprzez niewłaściwe zastosowanie, tj. uznanie wszystkich wydatków poczynionych przez pozwanego z otrzymanego świadczenia jako dokonanych w sytuacji, gdy powinien on liczyć się z obowiązkiem zwrotu świadczenia przy pominięciu, że część wydatków poczynił on przed doręczeniem mu skargi kasacyjnej. Skarżący wniósł o uchylenie wyroku Sądu drugiej instancji i przekazanie sprawy do ponownego rozpoznania, ewentualnie jego zmianę poprzez oddalenie apelacji powoda.

Sąd Najwyższy zważył:

Chybiona jest podstawa kasacyjna w części zarzucającej naruszenie art. 411 pkt 2 k.c. Jednym ze źródeł zobowiązania rodzącym obowiązek zwrotu jest uzyskanie nienależnego świadczenia, stanowiące szczególny przypadek bezpodstawnego wzbogacenia. Przez świadczenie w rozumieniu art. 410 k.c. należy przy tym rozumieć każde celowe i świadome przysporzenie na rzecz majątku innej osoby, które z punktu widzenia odbiorcy można przyporządkować jakiemuś zobowiązaniu, choćby w ogóle lub jeszcze nieistniejącemu albo nieważnemu. Celowość i świadomość działania świadczącego zmierzającego do przysporzenia ocenia się z obiektywnie ujmowanego punktu widzenia odbiorcy, badając czy może on na podstawie rozpoznawalnych okoliczności uważać dane działanie za świadczenie (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 11 września 1997 r., III CKN 162/97, OSN 1998, nr 2, poz. 31, z dnia 13 października 2011 r., V CSK 483/10, nie publ.). Z chwilą spełnienia świadczenia nienależnego powstaje roszczenie kondykcyjne, którego treścią jest obowiązek dokonania czynności faktycznej lub prawnej, stanowiącej świadczenie przeciwne do spełnionego. Orzecznictwo i piśmiennictwo nawiązując do prawa rzymskiego, przewidującego samodzielne skargi o zwrot korzyści (*conditio*), odróżniają świadczenia spełnione celem umorzenia długu, który w rzeczywistości nie istniał, którego podstaw prawną sprzeciwia się zakazowi ustawowemu lub zasadom współżycia społecznego oraz inne wypadki, w których brak podstawy prawnej w chwili dokonania podstawy

świadczenia. Przyjmuje się, że zakresy zastosowania kondykcji wyróżnionych w art. 410 § 2 k.c. wyczerpują wszystkie przypadki nienależnego świadczenia, nie mogą się pokrywać ani krzyżować (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 13 października 2011 r., V CSK 483/2010, Izba Cywilna 2012, nr 10, z dnia 25 listopada 2015 r. IV CSK 29/15, nie publ.). Sąd drugiej instancji prawidłowo zakwalifikował roszczenie kondykcyjne powodów jako zwrot spełnionego świadczenia w wyniku odpadnięcia jego podstawy prawnej (*condictio causa finita*). Wzruszenie prawomocnego orzeczenia sądowego skutkujące następczym prawomocnym oddaleniem powództwa stanowi brak podstawy świadczenia, które wcześniej wykonał zobowiązany celem uniknięcia przymusu (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 24 marca 1967 r., III PZP 42/66, OSNCP 1967, nr 7-8, poz. 124, wyroki Sądu Najwyższego z dnia 4 kwietnia 2008 r., I PK 247/07, OSNP 2009, nr 17-18, poz. 223, z 13 października 2011 r., V CSK 483/10, Izba Cywilna 2012, nr 10, z dnia 13 kwietnia 2011 r., V CSK 332/10, nie publ.). Roszczenie o zwrot świadczenia powstaje z chwilą odpadnięcia jego podstawy prawnej, co nie wyklucza, że w oznaczonych okolicznościach przyjmujący świadczenie powinien się liczyć z obowiązkiem zwrotu wcześniej (por. uchwała Sądu Najwyższego z dnia 7 maja 2010 r., III CZP 26/10, OSNC 2010, nr 12, poz. 159). Wyjaśniono, że najpóźniej od chwili, gdy strona uzyskująca korzyść na podstawie prawomocnego wyroku otrzyma informację o przyjęciu do rozpoznania skargi kasacyjnej wywiedzionej przez stronę przeciwną powinna liczyć się możliwością uchylecia orzeczenia i zwrotu świadczenia (por. wyrok Sądu Najwyższego z dnia 5 grudnia 2013 r., III PK 40/13, nie publ.).

Nietrafny jest zarzut dotyczący wadliwej wykładni art. 411 pkt 2 k.c. stwierdzającego, że nie można żądać zwrotu świadczenia, jeżeli jego spełnienie czyni zadość zasadom współżycia społecznego. W piśmiennictwie zwrócono wagę na konieczność odróżnienia tak oznaczonej podstawy egzoneracyjnej od kwestii zgodności świadczenia z zasadami współżycia społecznego. Podkreślono, że skoro w myśl powołanego przepisu ocenia się „spełnienie świadczenia” to istotne są okoliczności istniejące w tej chwili, leżące u podstaw działania świadczącego, a nie powstałe później w chwili żądania zwrotu. Wskazano ponadto, że celem wprowadzenia tej przesłanki było „potwierdzenie definitywności pewnych

nieodpłatnych przesunięć majątkowych, które nie miały podstawy prawnej, ale były zgodne z powinnościami moralnymi”, co uzasadnia określenie świadczeń jako słuszných lub moralnych. Za tym stanowiskiem opowiada się również orzecznictwo, podkreślając, że o tym czy spełnione świadczenie czyni zadość zasadom współżycia społecznego zawsze decydują indywidualne okoliczności konkretnego wypadku, niemniej mimo braku prawnego zobowiązania najczęściej występują one w odniesieniu do świadczeń quasi-alimentacyjnych, rodzinnych i związanych ze stosunkiem pracy (por. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 17 lutego 2000 r., I PKN 537/99, z dnia 3 lutego 2011 r., I CSK 286/10, M. Prawn. 2011, nr 24). Poglądy te podziela Sąd Najwyższy w składzie rozpoznającym skargę kasacyjną. Zarzut skarżącego, że Sąd Apelacyjny bezpodstawnie wykluczył stosowanie tego przepisu do innych świadczeń jak alimentacyjne jest nadinterpretacją fragmentu motywów orzeczenia. Nie odpowiada stanowi rzeczy twierdzenie, iż bezsporną okolicznością jest, iż „Skarb Państwa działał w celu zrekompensowania M. P. poniesionej przez niego rzeczywiście krzywdy”, skoro podważał od początku zasadność powództwa, a następnie prawidłowość rozstrzygnięcia Sądu drugiej instancji wnosząc od niego skargę kasacyjną. Niezrozumiałe jest również twierdzenie, że Sąd nie zakwestionował „na łamach skarżonego wyroku (...) istnienia zasad współżycia społecznego uzasadniających odmowę zwrotu spełnionego świadczenia”. Chybiony jest zarzut, że dla odmowy zwrotu przesądzające znaczenie powinna mieć zmiana stanu prawnego dokonana w znacznym odstępie czasowym od zdarzenia szkodzącego oraz istnienie po stronie powoda „moralnego obowiązku wzięcia na siebie odpowiedzialności za szkody na osobie M. P.”. Nieodpłatne świadczenia czyniące zadość obowiązkowi moralnemu zbliżone są w istocie do darowizn, a dla ich dokonania, mimo szczególnych okoliczności sprawy, brak dostatecznego uzasadnienia.

Bezzasadna jest podstawa kasacyjna w zakresie wskazującym na naruszenie art. 5 k.c. Jak wielokrotnie wyjaśniał Sąd Najwyższy zarzut nadużycia prawa podmiotowego powinien być uwzględniany wyjątkowo, uzasadniony okolicznościami rażącymi i nieakceptowalnymi ze względu na system wartości istniejący w społeczeństwie. Artykuł 5 k.c. ma charakter nadzwyczajny, gdyż przełamuje zasadę, że wszystkie prawa podmiotowe korzystają z ochrony prawnej

a wartością samą w sobie jest pewność stosunków prawnych (por. m.in. wyroki Sądu Najwyższego z dnia 8 listopada 2002 r., III CKN 1115/00, z dnia 11 kwietnia 2013 r., II CSK 438/12). Nie znajduje oparcia w treści uzasadnienia wyroku Sądu drugiej instancji twierdzenie, że wskazał on na brak możliwości oddalenia powództwa w oparciu o art. 5 k.c., jako alternatywnej w stosunku do art. 411 pkt 2 k.c. podstawy oceny żądania powoda. Wywody przedstawione na str. 9 uzasadnienia mają charakter ogólny, odnoszą się do twierdzeń powoda zawartych w apelacji. Są one ponadto oczywiście trafne w odniesieniu do konstatacji, że klauzule generalne pozwalają na odstępnie w indywidualnej sytuacji od zastosowania normy prawa pozytywnego, ale nie mogą jej zastąpić i stanowić podstawy zasądzenia. W zakresie istotnym dla rozstrzygnięcia (str. 10 - 11) Sąd wyraźnie opowiedział się za dopuszczalnością zastosowania konstrukcji nadużycia prawa podmiotowego w odniesieniu do żądania zwrotu nienależnego świadczenia. Podziela je Sąd Najwyższy wskazując, że judykatura w wyroku z dnia 26 lutego 2004 r., V CK 220/03 (OSNC 2005, nr 3, poz. 49) odstąpiła od odmiennego poglądu wyrażonego w wyroku z dnia 17 maja 2002 r., I CKN 827/00 (OSP 2003, nr 12, poz. 157) przyjmując, że art. 411 pkt 2 k.c. wyprzedza, a przez to wyłącza odwoływanie się do art. 5 k.c. do żądania zwrotu jedynie wówczas, gdy samo spełnienie świadczenia odpowiadało zasadom współżycia społecznego. Skarga kasacyjna nie wzruszyła skutecznie oceny Sądu Apelacyjnego co do tego, że nie zasły wyjątkowe okoliczności, które mogłyby skutkować nieuwzględnieniem zarzutu przedawnienia na podstawie art. 5 k.c.

Kolejny zarzut naruszenia art. 410 k.c. poprzez niewłaściwe zastosowanie, w wyniku uznania wszystkich wydatków poczynionych przez pozwanego z otrzymanego świadczenia jako dokonanych w sytuacji, gdy powinien on liczyć się z obowiązkiem zwrotu świadczenia przy pominięciu, że część wydatków poczynił on przed doręczeniem skargi kasacyjnej nie podlega uwzględnieniu z tej przyczyny, że w istocie dotyczy ustaleń wchodzących w zakres podstawy faktycznej zaskarżonego rozstrzygnięcia. Zgodnie z art. 398¹³ § 2 k.p.c. Sąd Najwyższy takimi ustaleniami faktycznymi jest związany. Nie mogą zatem okazać się skuteczne te zarzuty, które wprawdzie są sformułowane i powołane w ramach podstawy kasacyjnej naruszenia prawa materialnego, w istocie jednak zmierzają

do wzruszenia ustaleń faktycznych, bądź przyjmują odmienne od nich ustalenia już w założeniu stawianych zarzutów uchybień przepisom prawa materialnego.

Z tych względów Sąd Najwyższy, w braku uzasadnionych podstaw kasacyjnych i branych pod uwagę z urzędu, orzekł jak w sentencji (art. 398¹⁴ k.p.c.). Uwzględniając charakter dochodzonego roszczenia, okoliczności sprawy oraz sytuację majątkową pozwanego w oparciu o zasadę słuszności odstąpiono od obciążenia go kosztami postępowania kasacyjnego (art. 102 w zw. z art. 398²¹ i art. 391 § 2 k.p.c.).